

Danuta Jankowska

Normy ogólnospołeczne w życiu uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną i w normie intelektualnej

---

Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych 20/1,
105-116

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Jankowska

Szkoła Podstawowa w Dębowcu
e-mail: danutaannajankowska@interia.pl

Normy ogólnospołeczne w życiu uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną i w normie intelektualnej

Abstrakt

Co jest oczywiste, proste, zwyczajne i obowiązkowe dla społeczeństwa dorosłych, dla dzieci i młodzieży okazuje się przymusem, karą, ograniczeniem wolności. Z pokolenia na pokolenie ludzie korzystają z określonych modeli informacyjnych, można jednak zauważyć, że wiadomości te coraz częściej rozumiane są i wykorzystywane przez ich dzieci w zupełnie inny sposób. Działania profilaktyczne, starania rodziców, nauczycieli i innych środowisk edukacyjnych, cały starannie skonstruowany świat z obowiązującymi normami społecznymi, są czasem odbierane i realizowane przez młodych ludzi całkiem inaczej. Okres adolescencji (13–17 lat) jako pewien etap rozwojowy niesie ze sobą dodatkowe trudności w sferze kontaktów interpersonalnych i społecznych. Niejednokrotnie zdarza się, że osoby zarówno pełnosprawne, jak i niepełnosprawne nie umieją bądź z różnych przyczyn nie chcą dostosować się do wymogów, jakie kształtuje dana grupa społeczna. Dlatego celem niniejszego opracowania jest przedstawienie, jak młodzi ludzie z lekką niepełnosprawnością i w normie intelektualnej realizują obowiązujące w społeczeństwie normy społeczne. Prezentowany tekst składa się z trzech części. W pierwszej opisane zostały zagadnienia teoretyczne dotyczące lekkiej niepełnosprawności intelektualnej, wieku dojrzewania oraz normy społecznej. Część druga to założenia metodologiczne, tj. cel badań i problem badawczy oraz kryterium doboru osób badanych. W części trzeciej przybliżone zostały wyniki przeprowadzonych badań oraz wnioski z nich płynące.

Słowa kluczowe: norma, konstruowanie, dorastanie, niepełnosprawność intelektualna.

General social norms in the life of learners with mild intellectual disability and in the intellectual norm

Abstract

What is obvious, simple, ordinary or obligatory for the adult society, proves to be a compulsion, punishment or restriction of freedom for the young generation. Although from one generation to another, people have been using certain constructed messages or models, it can be noted that increasingly these messages would be understood and taken in a completely different way by their children. Preventive influences, strenuous efforts of parents, teachers or other educational environments, all the carefully constructed world of valid social norms, has been sometimes understood, taken and implemented quite different by young people. The period of adolescence (from 13–17 years of age), as a certain stage of development, entails additional difficulties in the sphere of interpersonal and social contacts. It often happens, that both persons with and without disabilities, cannot or for different reasons do not want to adapt to the requirements, which are formed by the particular social group. Therefore, the aim of the present elaboration is to present, how young people of mild disability and with normal intellectual capacity fulfill the “social norms” existing in the society. The presented text consists of three sections. The first one describes the theoretical issues related to mild intellectual disability, adolescence, and social norm. The second provides the methodological assumptions, i.e. the purpose of the research and the investigated problem, as well as selection criteria of research subjects. Whereas the third section introduces the results of the research, as well as conclusions thereof.

Keywords: norm, constructing, adolescence, intellectual disability.

Wprowadzenie

Można by rzec, że świat bywa przewidywalny, ukształtowany, a nawet skonstruowany. Człowiek, kierując się odpowiednimi zasadami i regułami, wypełnia przypisane mu role społeczne zgodne z ogólnie uznanymi i przyjętymi normami. Osoby zajmujące się wychowaniem dzieci i młodzieży pragną, by ten poukładany świat był oczywisty również dla nich. Niejednokrotnie jednak dzieje się zupełnie inaczej. To, co dla dorosłych członków społeczeństwa jest proste, zwyczajne czy obowiązkowe, dla nich okazuje się przymusem, karą czy ograniczeniem swobody. Mimo iż z pokolenia na pokolenie ludzie posługują się pewnymi skonstruowanymi przesłaniami czy wzorami postępowania, można zauważyć, że coraz częściej ich dzieci rozumieją i odbierają owe przesłania zupełnie inaczej. Często jest to związane z procesami neurohormonalnymi. Przekształcają one organizm, przyczyniając się do zwiększonego pobudzenia emocjonalnego oraz do labilności (chwiejności) emocji.

Okres dorastania jest momentem przełomowym w życiu człowieka, w nim bowiem najczęściej osoby te kończą edukację i decyduje się ich przyszłość zawodowa i rodzinna. Adolescencja jest okresem krytycznym dla kształtowania się obrazu własnej tożsamości również

w grupie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Nieuchronnie pojawia się wiele sytuacji nowych i trudnych, związanych ze wzrastającym poziomem samoświadomości, a wśród nich poczucie odmienności, krzywdy, nieadekwatności. Młodzież niepełnosprawna częściej stosuje strategie służące obniżeniu napięcia emocjonalnego oraz unikaniu kontaktu ze stresem. (P. Kurtek, 2012, s. 145–146)

Charakterystyczna jest również ambiwalencja uczuć, młodzi ludzie równocześnie przeżywają miłość i nienawiść (I. Obuchowska, 2001, s. 172). Stare wzorce i schematy ukształtowane w dzieciństwie przestają pełnić swoje funkcje, a nowe jeszcze się nie pojawiły (M. Bardziejewska, 2013, s. 345). Młody człowiek zaczyna poszukiwać nowych doświadczeń, zanim jednak odnajdzie własną drogę i cel w życiu, doświadczenia te poddaje próbom i eksperymentom, aby upewnić się co do słuszności podjętych wyborów (M. Bardziejewska, 2013, s. 346). Zmierza się z wzorcami i naciskami ze strony dorosłych, rówieśników oraz mass mediów – określającymi, jaki powinien być przyszły dorosły (M. Bardziejewska, 2013, s. 347). Literatura z zakresu pedagogiki specjalnej dostarcza informacji, że lekka niepełnosprawność intelektualna może być czynnikiem ryzyka powodującym szereg trudności w rozumieniu i realizowaniu wszechobecných norm społecznych. Zdaniem Hanny Żuraw „osoby, o których mowa, zazwyczaj trudno rozpoznać wśród rówieśników, gdyż prawie nie ma między nimi różnic w wyglądzie, ale drobne odmienności są zauważalne po dokładnym poznaniu danej osoby” (H. Żuraw, 2013, s. 15). Zgodnie z definicją niepełnosprawności intelektualnej u osób, o których mowa, poziom rozwoju psychicznego, a co za tym idzie, także jakość procesów poznawczych i umiejętności uczenia się są znacząco niższe niż u osób pełnosprawnych, co jest głównie wynikiem różnych typów upośledzeń: biologicznego, socjalnego i edukacyjnego (D. Smykowska, 2008, s. 48).

W przypadku niepełnosprawności intelektualnej kształtowanie mowy i języka jest uwarunkowane ograniczeniami wynikającymi z zaburzeń w rozwoju oraz czynnikami współwystępującymi: choroby, inne zaburzenia (w tym stopień ograniczenia umiejętności komunikacyjnych) mowy i języka powiązane z umiejętnościami poznawczymi, a także środowiskiem, w jakim się dziecko wychowuje. (J. Błeszyński, 2013, s. 38)

Należy również wspomnieć, że specyficzną cechą zachowania osób o niższym niż przeciętny poziomie intelektualnym jest uleganie stereotypom i brak elastyczności w zachowaniu, zwłaszcza w nowych sytuacjach. Częściej występuje u nich niestałość emocjonalna, impulsywność, agresja, niepokój, zaburzenia w zakresie mechanizmów kontroli, a ich samoocena jest niestabilna i nieadekwatna. W stosunku do swoich rówieśników o prawidłowym rozwoju umysłowym mają one obniżoną samokontrolę, są mniej odpowiedzialne oraz mniej uspołecznione. Występuje znaczne ograniczenie w zakresie przeżywanych uczuć wyższych, a więc społecznych, moralnych

i estetycznych (D. Smykowska, 2008, s. 54). Trudno im wyciągać właściwe wnioski, ciężko zatem w pełni zrozumieć otaczający świat i postępować właściwie.

W socjologii termin „normy” to ogólnie podzielane oczekiwanie dotyczące sposobu postępowania, wyrażające to, co jest uważane za pożądane i właściwe w danej kulturze (G. Marshall, 2006, s. 212). W każdej grupie obowiązuje kilka rodzajów norm społecznych. Po pierwsze, są to normy ogólnokulturowe (np. moralne lub językowe), obowiązujące w całym społeczeństwie będącym nośnikiem danej kultury; norm tych jednostka z reguły uczy się w procesie socjalizacji pierwotnej, w rodzinie i innych grupach pierwotnych. Po drugie, w ramach konkretnej grupy funkcjonują normy charakterystyczne dla danego typu grup. Po trzecie, w ramach danej grupy obowiązują normy będące tworem tylko tej grupy (*Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, s. 136). Zdaniem Urszuli Morszczyńskiej normy w ogóle nie stwierdzają, jak jest, lecz jedynie formułują postulaty, jak być powinno (U. Morszczyńska, 2009, s. 174). Na faktyczne zachowania ludzi silnie wpływają zarówno normy przez nich akceptowane, jak i nieakceptowane, lecz wsparte sankcją prawną lub środowiskową. Według cytowanej autorki, wiedząc, jakie normy są akceptowane w danym środowisku, możemy z dużym prawdopodobieństwem przewidywać zachowania ludzi z tego środowiska, przy czym mniej istotne jest, czy dany człowiek osobiście akceptuje te normy. Znane jest zjawisko dostosowywania własnego zachowania do norm środowiska, w którym się aktualnie znajdujemy (U. Morszczyńska, 2009, s. 174). W pracy przyjmuję za Januszem Mariańskim, że każde społeczeństwo ustawicznie tworzy struktury społeczne, a poprzez nie określony ład społeczny. Bez pewnego porządku (ładu), czyli zespołu obowiązujących wartości i norm, podzielanych oraz uznawanych przez większość, nie byłoby możliwe współzycie międzyludzkie (społeczne). Normy konkretyzują wartości, a ich skuteczność gwarantują instytucje (wartości – normy – instytucje). Tam, gdzie ludzie wchodzą we wzajemne relacje, niezbędne są przepisy, reguły, normy, czyli określone elementy ładu aksjonormatywnego. Całością tych wspólnie podzielanych w społeczeństwie reguł, norm, wartości, wzorów działania można by nazwać, zdaniem Mariańskiego, moralnym kapitałem kulturowym. Wywiera on z kolei nacisk, niekiedy zewnętrzny, na każdego z osobna członka tego społeczeństwa. Bez przepisów – twierdzi David Hume – nawet pojazdy nie mogą wyminąć się na drodze (J. Mariański, 2006, s. 302).

Rozważania dotyczące świata skonstruowanego przez osoby dorosłe stały się przyczynkiem do przeprowadzenia badań w grupie gimnazjalistów z lekką niepełnosprawnością intelektualną i w normie intelektualnej na temat znajomości przez nich obowiązujących norm społecznych w różnych sytuacjach życia codziennego. Jak wspomniano wcześniej, okres adolescencji (13–17 lat) jako pewien etap rozwojowy niesie ze sobą dodatkowe trudności w sfe-

rze kontaktów interpersonalnych i społecznych. Niejednokrotnie zdarza się, że osoby zarówno pełno-, jak i niepełnosprawne nie umieją bądź z różnych przyczyn nie chcą dostosować się do wymogów, które kształtuje dana grupa społeczna. Należy zaznaczyć, że problem, o którym mowa, ma duże znaczenie społeczne. Jak czytamy w doniesieniach naukowych i popularnonaukowych (Z. Gajdzica, 2007; A. Kapusta, 2001; A. Mikrut, 2000), młodzi ludzie nie zawsze są w stanie prawidłowo odczytywać i realizować systemy stworzonych społecznie nakazów i zakazów, a co za tym idzie, funkcjonować zgodnie z powszechnie akceptowanymi regułami. Mimo to zwykle, jako członkowie danej grupy, bez względu na specyfikę swojej niepełnosprawności są zobligowani do życia zgodnie z obowiązującymi zasadami i regułami zwyczajowymi. Celem prowadzonych przeze mnie badań jest zdiagnozowanie znajomości pojęcia normy społecznej oraz postępowania zgodnie z nią wśród gimnazjalistów z lekką niepełnosprawnością i w normie intelektualnej. Problem badawczy sformułowany na potrzeby niniejszego opracowania brzmi następująco: jak uczniowie gimnazjum odnajdują się w normach społecznych dnia codziennego?

Dobór próby badanej i organizacja badań

Do badań zastosowany został dobór celowy grupy badanej uczniów w oparciu o następujące kryteria:

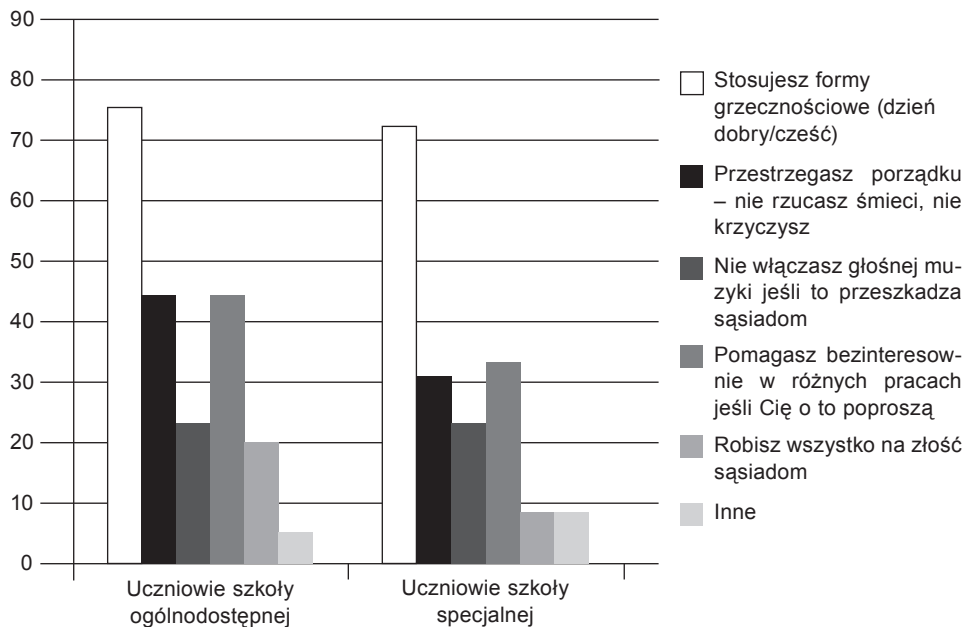
- wiek i etap nauczania: gimnazjum;
- obszar terytorialny obejmujący miasta województwa śląskiego ze względu na liczbę ich mieszkańców (małe do 30 tys., średnie do 100 tys., duże powyżej 100 tys.), z gimnazjami ogólnodostępnymi i specjalnymi;
- dwie proporcjonalnie równe grupy: uczniów gimnazjum z orzeczoną niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz uczniów gimnazjum w normie intelektualnej.

Liczebność grup badanych określono w oparciu o klasyfikację Mieczysława Łobockiego, według którego próba składająca się z więcej niż 100 osób stanowi „dużą próbę” (M. Łobocki, 2003). W badaniach wzięło udział 100 ankietowanych w normie intelektualnej i tyle samo respondentów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Do zebrania danych empirycznych wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego z zastosowaniem techniki ankiety.

Wyniki badań

Określenie normy społecznej

W niniejszym pytaniu zadaniem badanych respondentów było wybranie z podanych pięciu możliwych odpowiedzi (wszystkie były prawidłowe) tych, które ich zdaniem najlepiej charakteryzują normę społeczną. Najczęstszą odpowiedzią wybieraną przez badanych w normie, jak również w mniejszej liczbie przez niepełnosprawnych intelektualnie, było sformułowanie, iż jest to „przepis nakazujący odpowiednie zachowanie życia społecznego”. Jeśli chodzi o pozostałe odpowiedzi, wyniki w obu grupach wyglądają bardzo podobnie. Można powiedzieć, że rozumowanie ankietowanych w normie intelektualnej i niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim w tym konkretnym przypadku kształtuje się na podobnym poziomie. Muszę przyznać, że początkowo zakładałam, iż respondenci uczęszczający do gimnazjum ogólnodostępnego będą wykazywali większą wiedzę na ten temat, biorąc pod uwagę ich predyspozycje intelektualne. Z pewnością bardzo ważne jest, że uczniowie niepełnosprawni intelektualnie w stopniu lekkim w zaznaczanych przez siebie odpowiedziach nie odbiegają znacznie od swoich rówieśników. Jak wskazałam wcześniej, wszystkie podawane przeze mnie określenia normy społecznej były prawidłowe, gdyż jest ona interpretowana jako reguła, przepis, nakaz, zasada.

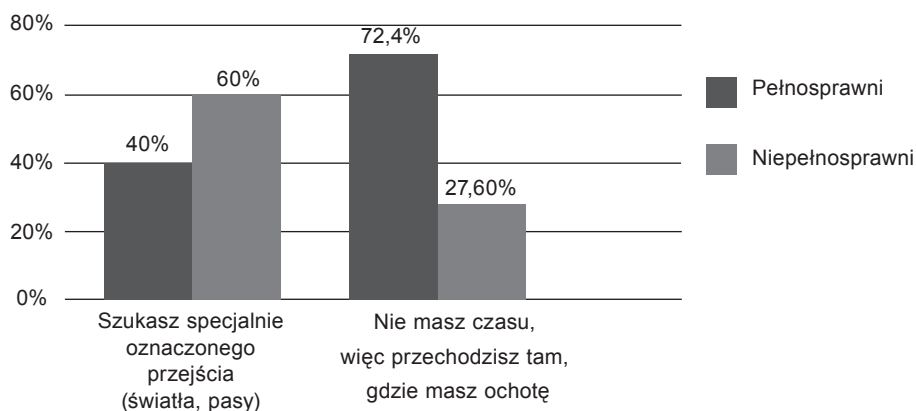

Wykres 1. Określenie normy społecznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Umiejętność odnajdywania się w sytuacjach społecznych

Zaproponowałam respondentom, by ustosunkowali się do prostych sytuacji życia codziennego, których niejednokrotnie są uczestnikami. Dotyczyły one m.in. przejścia przez ulicę, zachowania w sklepie oraz w miejscach komunikacji publicznej, np. w autobusie. Odpowiedź „szukasz specjalnie oznaczonego przejścia” wybrało tylko 40% badanych w normie intelektualnej i sporo, bo 60% ankietowanych z niepełnosprawnością. Uzyskane wyniki potwierdzają fakt, iż w szkołach specjalnych w pracy z uczniami częściej stosuje się przypomnienia prawidłowych form zachowania, które niejednokrotnie utrwalane są poprzez ćwiczenia praktyczne. Odpowiedź „nie masz czasu, więc przechodzisz, gdzie masz ochotę” zaznaczyło aż 72,4% ankietowanych w normie i tylko 27,6% ankietowanych niepełnosprawnych intelektualnie. Uzyskany wynik można próbować zinterpretować, odwołując się do charakterystyki wieku rozwojowego uczniów na etapie gimnazjum. Dorastające dziecko zaczyna w nowy dla siebie sposób postrzegać ludzi i zjawiska wokół siebie, analizować sytuacje i zdarzenia, które były „od zawsze”. Pojawia się bunt, będący wyrazem niezgody na sytuacje i stany rzeczy, które młody człowiek uważa za ograniczające (M. Bardziejewska, 2013, s. 357). W przypadku konfliktu między normami głoszonymi przez dorosłych i przez grupę zwyciężają zasady rówieśników. Młodzi ludzie podlegają dwóm systemom norm, dostosowując do nich swoje zachowanie (I. Obuchowska, 2001, s. 177). Chęć zaimponowania innym, dostosowania się do grupy rówieśniczej, wykonywanie działań na przekór obowiązującym zasadom, biorą górę nad właściwym zachowaniem, w tym przypadku przestrzeganiem reguł poruszania się po drodze.

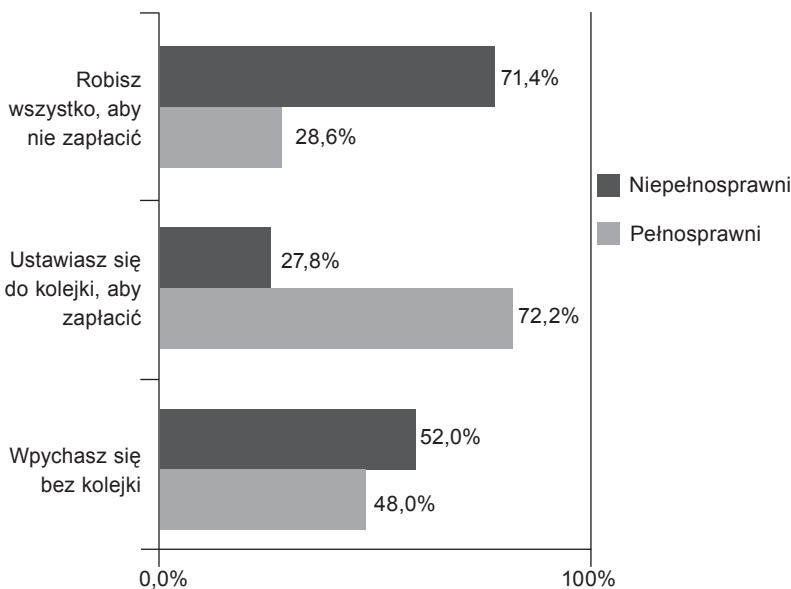
Wykres 2. Badani i przechodzenie przez ulicę, (n=200) $\chi^2 = 19,255$ (df 2) i. 0,000

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań. Jako poziom istotności w badaniach przyjęto na ogół stosowaną w naukach społecznych wartość 0,05 (zob. W.P. Zaczyński, 1997)

Czynności po dokonaniu zakupów

W tym pytaniu ankietowani mieli odnaleźć się w sytuacji po dokonaniu zakupów w sklepie. W obu grupach zaznaczane były różne odpowiedzi. „Robisz wszystko, aby nie zapłacić” wybrało aż 71,4% niepełnosprawnych i tylko 28,6% pełnosprawnych. „Ustawiasz się do kolejki, aby zapłacić” zaznaczyło tylko 27,8% badanych niepełnosprawnych i aż 72,2% pełnosprawnych. „Wpychasz się bez kolejki” – 52% niepełnosprawnych i 48% pełnosprawnych. Otrzymane wyniki wymagają przeanalizowania i odniesienia do nieprzystosowania społecznego badanych grup, zwłaszcza z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Istnieją bowiem pewne właściwości charakterystyczne dla nich (np. podatność na wpływ otoczenia), które sprzyjają wchodzeniu w konflikt z prawem, moralnością i obyczajem (H. Borzyszkowska, 1999). Dariusz Dziuba wskazuje również na takie cechy, jak niekonsekwentność działania i przewidywania (D. Dziuba, 1992, s. 124–125). Tadeusz Bilikiewicz pisze zaś o sugestywności. Jego zdaniem jednostki te łatwo namówić do wszystkiego, jeśli tylko widzą w tym chwilową korzyść czy przyjemność (T. Bilikiewicz, 1969).

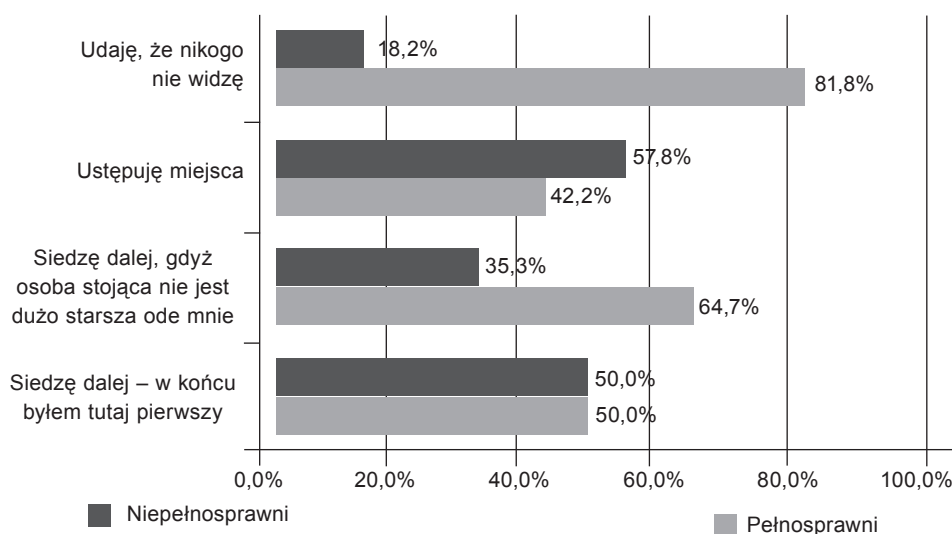
Wykres 3. Czynności wykonywane po dokonaniu zakupów zdaniem badanych

Źródło: opracowanie własne na podstawie prowadzonych badań (n=200) χ^2 – kwadrat = 7,125, (df 4) i. 0,129

Zachowanie w środkach komunikacji miejskiej

Kolejne pytanie dotyczyło zachowania respondentów w środkach komunikacji publicznej. Pierwszą odpowiedź na nie, czyli „siedzę dalej, w końcu byłem tutaj pierwszy”, wybrało tyle samo ankietowanych w obu grupach (po

50%). Nie sposób jednak nie zauważyć znaczących różnic wśród wyborów ankietowanych. Odpowiedź „siedzę dalej, gdyż osoba stojąca nie jest dużo starsza ode mnie” zaznaczyło 64,7% badanych w normie i 35,3% ankietowanych z niepełnosprawnością. Uczniowie w normie intelektualnej zaczynają wartościować, porównywać swój wiek do wieku osób stojących, usprawiedliwiają w ten sposób swoje zachowanie – siedzą dalej. Podobnie w przypadku odpowiedzi „udaję, że nikogo nie widzę” – wybrało ją aż 81,8% ankietowanych w normie. Odpowiedź kluczową, czyli „ustępuję miejsca”, zaznaczyło 42,2% respondentów w normie i 57,8% badanych niepełnosprawnych.

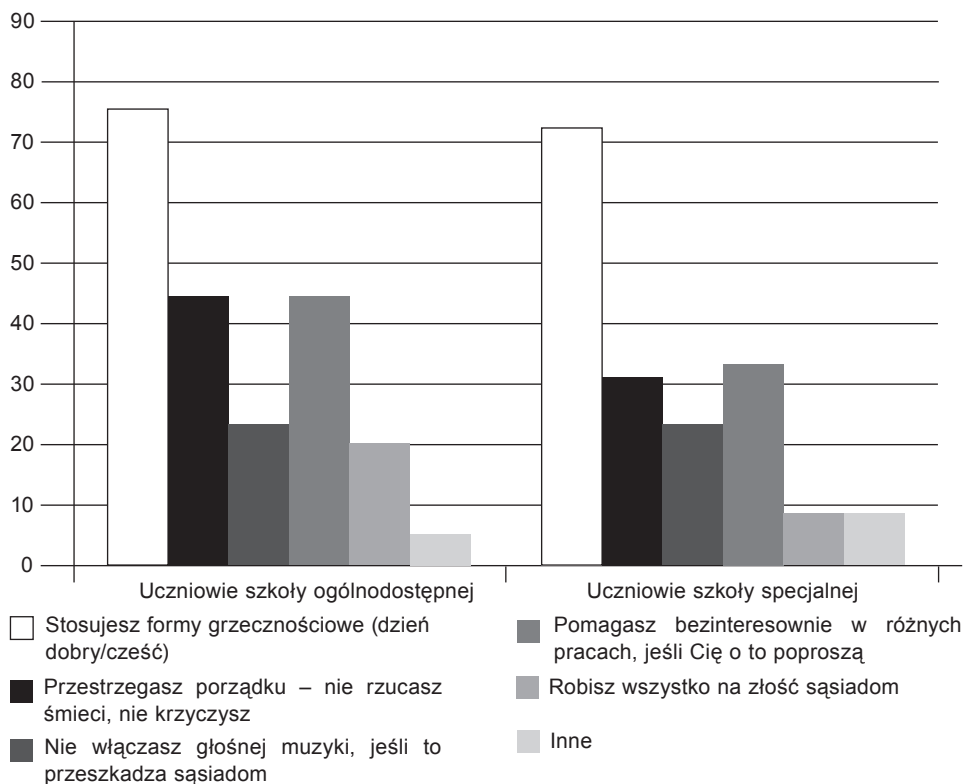
Wykres 4. Zachowanie w autobusie w stosunku do osób starszych

Źródło: opracowanie własne na podstawie prowadzonych badań (n=200) χ^2 – kwadrat = 17, 978 (df 7) i 0,012

Badani i ich zachowanie w grupie sąsiedzkiej

Respondenci mieli też za zadanie określić swoje zachowanie w stosunku do grupy sąsiedzkiej, w której przebywają. Wykres 5 przedstawia odpowiedzi na pytanie dotyczące stosowania form grzecznościowych. Młodzi ludzie używają zwrotów „dzień dobry”, „do widzenia”, „proszę”, „dziękuję” czy „przepraszam”. Obie badane przeze mnie grupy posiadają wiedzę na temat tego, w jaki sposób należy zachować się wobec drugiego człowieka. Nieco inaczej jednak wypowiadają się w kwestii bezinteresownego pomagania sąsiadom. Można tu zauważyć większą przychylność ankietowanych w normie intelektualnej (43 osoby). Natomiast następna kwestia może dawać do myślenia. Ci sami badani w zdecydowanej przewadze (24 osoby) nad respondentami szkoły specjalnej (7 osób) przyznają, że robią na złość sąsiadom. Należałoby się zastanowić nad przyczyną takiego stanu. Niewątpliwie może nią być wspomniany okres dojrzewania

gimnazjalistów. Można również pomyśleć o rodzinach respondentów. Bardzo wiele zmieniło się w relacjach człowieka z drugim człowiekiem. Niejednokrotnie ludziom towarzyszy uczucie zazdrości, nieufności. Ze względu na ciągły brak czasu sąsiedzi często nie rozmawiają ze sobą (poza ewentualnym zdawkowym „dzień dobry”), odgradzają się wysokimi murami, nic o sobie nie wiedzą.

Wykres 5. Zachowanie w grupie sąsiedzkiej (n=200)

Źródło: opracowanie własne na podstawie prowadzonych badań

Wnioski końcowe

Mimo działań profilaktycznych, usilnych starań rodziców, nauczycieli i innych środowisk wychowawczych pieczołowicie konstruowany świat obowiązujących norm społecznych bywa zupełnie inaczej rozumiany, odbierany i realizowany przez młodych ludzi. To, co powinno być oczywiste i właściwie gotowe do zastosowania, jawi się jako problematyczne i nieakceptowane. Istotne zmiany zachodzą w sferze autorytetów. Nie polegają one na ich zdecydowanym, powszechnym odrzuceniu, raczej na osłabieniu. Analizując uzyskane wyniki,

należy mieć na uwadze to, w jaki sposób mogą myśleć dojrzewający młodzi ludzie – uczestnicy życia społecznego. Autorytet rodzicielski staje się wybiórczy; dotyczy głównie tych obszarów, w których rodzice rzeczywiście nadal dominują. Ich dzieci natomiast mają nad nimi przewagę, jeśli chodzi o wiedzę szkolną, są bardziej podatne na to, co pochodzi z zewnętrznego świata, a jest nowe (Z. Włodarski, A. Hankała, 2004, s. 71). W tych obszarach rodzice przestają być autorytetami. Młodzi nie uznają też autorytetu wynikającego wyłącznie z zaawansowanego wieku człowieka. Ustępują miejsca w tramwaju, nie są jednak skłonni przyjmować poglądów i postaw, jeśli nie są przekonani o ich słuszności. Środki masowego przekazu dostarczają im sprzecznych informacji (Z. Włodarski, A. Hankała, 2004, s. 72).

Odpowiadając na postawione pytanie: jak uczniowie gimnazjum odnajdują się w normach społecznych dnia codziennego?, na podstawie przeprowadzonych badań można zauważyć pewne niepokojące sygnały świadczące o zachwianiu istniejącego świata zasad. Należy oczywiście zaznaczyć, że problem występuje w obu badanych grupach. Zarówno uczniowie w normie intelektualnej, jak i ci z lekką niepełnosprawnością przyznają się do łamania ogólnych przepisów. Przechodzą przez jezdnię, gdzie chcą, nie zważając na grożące im niebezpieczeństwo (głównie badani w normie intelektualnej). Dokonując zakupów, młodzi ludzie przede wszystkim z niepełnosprawnością intelektualną robią wszystko, by nie zapłacić, niektórzy wpychają się bez kolejki. Jeżeli chodzi o zachowanie się w autobusie, uczniowie uczęszczający do gimnazjum ogólnodostępnego często nie ustępują miejsca innym („osoba stojąca nie jest dużo starsza ode mnie”; „udaję, że nikogo nie widzę”; „byłem tutaj pierwszy, dlaczego mam ustępować miejsca?”).

Wartości i normy moralne łamano zawsze, a ich przestrzeganie stanowi problem we wszystkich społeczeństwach (J. Mariański, 2006, s. 321–322). Proces przemian wartości charakteryzuje się więc swoistą sprzecznością, a przynajmniej sprawia wrażenie rozkładu czy nieporządku, rozregulowania tego, co było w przeszłości, wrażenie niepewności, co przyniesie zmieniająca się teraźniejszość i wyłaniająca się przyszłość. Socjologowie mówią o „zinstytucjonalizowanym omijaniu reguł”. W przypadku otrzymanych wyników będziemy mówić nie tyle o omijaniu reguł, co o ich nieumiejętnym odczytaniu, zrozumieniu, realizacji. Działania, które mają na celu edukowanie młodych ludzi w tym zakresie, powinny stanowić trzon prac profilaktyczno-wychowawczych każdej szkoły.

Bibliografia

- Bardziejewska M. (2013), *Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków* [w:] A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Sopot–Gdańsk.

- Bilikiewicz T. (1969), *Psychiatria kliniczna*, PZWL, Warszawa.
- Błęszyński J.J. (2013), *Niepełnosprawność intelektualna. Mowa – język – komunikacja*, Harmonia Universalis, Gdańsk.
- Borzyszkowska H. (1999), *Problem niedostosowania społecznego wśród dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim* [w:] S. Kawula, H. Machel (red.), *Młdzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Dziuba D. (1992), *Metody rewalidacji uczniów niedostosowanych społecznie z upośledzeniem umysłowym* [w:] H. Gąsior (red.), *Nauczanie społecznie niedostosowanych*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Gajdzica Z. (2007), *Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Garbart M. (2003), *Osoby niepełnosprawne w środowisku społecznym*, „Auxilium Sociale”, nr 1.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (2001), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, T.2, PWN, Warszawa.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (2002), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, T.3, PWN, Warszawa.
- Kapusta A. (2001), *Przestępczość wśród dzieci upośledzonych*, „Auxilium Sociale”, nr 3/4.
- Kurtek P. (2012), *Regulacyjna rola idealnego obrazu siebie w radzeniu sobie młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną lekkiego stopnia w sytuacjach trudnych* [w:] Z. Palak, D. Chimicz, A. Pawlak (red.), *Wielość obszarów we współczesnej pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Łobocki M. (2003), *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Mariański J. (2006), *Socjologia moralności*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Marshall G. (red.) (2006), *Słownik socjologii i nauk społecznych*, PWN, Warszawa.
- Mikrut A. (2000), *Próba wyjaśnienia związku między agresją i upośledzeniem umysłowym*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”, T.11.
- Mikrut A. (2001), *Upośledzenie umysłowe a zachowania agresywne i przestępcze* [w:] F. Kozaczuk, B. Urban (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów.
- Morszczyńska U. (2009), *Normy w pedagogice. Aksjologiczne i metodologiczne wyznaczniki statusu zdań o powinnościach*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Obuchowska I. (2001), *Adolescencja* [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, T. 2, PWN, Warszawa.
- Smykowska D. (2008), *Współpraca szkoły z rodziną w zaspokajaniu potrzeb rozwojowych dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym – działania stosowane i postulowane*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Socjologia przewodnik encyklopedyczny* (2008), PWN, Warszawa.
- Włodarski Z., Hankała A. (2004), *Nauczanie i wychowanie jako stymulacja rozwoju człowieka*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Żuraw H. (2013), *Taka zwykła codzienność. Jakość życia niepełnosprawnych intelektualnie absolwentów zawodowych szkół specjalnych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.